

OBRAZOVANJE U HRVATSKOJ U VRIJEME KATOLIČKE OBNOVE

fra Daniel Patafta

Uvod

Kao odgovor na širenje Lutherova protestantizma i ostalih reformacijskih pokreta, nastalih uslijed teškog stanja Katoličke crkve početkom 16. st., javila se crkvena obnova. Temelji ujednačenom procesu katoličke obnove udareni su na Tridentskom koncilu koji je ujedno i dao poticaj za duhovnu i moralnu obnovu Katoličke crkve možda ponajbolje izraženu u baroknoj umjetnosti. Sustavno provođenje katoličke obnove na području banske Hrvatske započinje dolaskom Jurja Draškovića na mjesto zagrebačkog biskupa dodatan poticaj dobiva vjerskim zakonskim aktima Hrvatskog sabora čiji je krajnji cilj bio gušenje svakog traga protestantizma u Hrvatskoj. Gušenju reformacije uvelike je pridonio odgojno – obrazovni i misijski rad crkvenih redova od kojih se na polju obrazovanja najviše istaknuo isusovački red. Iako se reformacija iz više razloga nikada nije jače ukorijenila na području hrvatskih zemalja svakako je bila jedan od poticaja za katoličku obnovu u Hrvatskoj. S druge strane gledano katolička obnova zahvatila je Hrvatsku i samim time što je ona ulazila u sferu katoličanstva i Habsburških zemalja. Niz crkvenih i redovničkih školskih i visokoškolskih ustanova koje će se početi otvarati od početka 17. st. pa do polovice 18. st. biti će obilježene odgojem i obrazovanjem u duhu katoličke obnove. Nastavni programi biti će sastavljeni u obnovom duhu već ovisno o tome o kojoj se instituciji ili redu radi ali bitno je to što će svi oni biti prožeti duhom katoličke obnove. Zato će upravo obrazovanje zauzeti istaknuto mjesto u cijelom tom procesu što će dovesti do iznimno velikog porasta broja obrazovnih institucija uglavnom na području banske Hrvatske, nakon

oslobođenja i na području Slavonije i Srijema, a nešto slabije, zbog specifičnih društveno – ekonomskih prilika, na području Dalmacije. Iako je hrvatski teritorij bio rascjepkan i nalazio se pod različitim vlašću i različitim utjecajima, možemo slobodno reći da je tijekom 17. i u prvoj polovici 18. st. duh katoličke obnove zahvatio s više manje istim intenzitetom sve te krajeve, što posebno došlo do izražaja u obrazovanju, baroknoj umjetnosti i pobožnosti.

1. Reformacija i počeci katoličke obnove u Hrvatskoj

Lutherov i Calvinov reformacijski pokret za povratak evanđeoskom idealu zajedništva i njihovo zauzimanje za narodni jezik u Crkvi podudaraju se sa stoljetnim nastojanjima Crkve u Hrvata, što je nesumnjivo bio poticaj širenju reformacije na području današnje Hrvatske. Unatoč svemu kao i činjenici da je hrvatska reformacija dala nekoliko istaknutih duhovnih lica europske reformacije, protestantizam nije uhvatio dublji korijen u Hrvatskoj.¹

Relativno kasni prodor reformacije u Hrvatsku i solidan prijevod Biblije i liturgijskih tekstova koje Hrvati posjeduju još iz ranijih razdoblja uvelike su onemogućavali širenje reformacije. Širenju reformacije nisu pogodovale ni tadašnje društveno – političke prilike u Hrvatskoj. Tijekom 15. i 16. st. Hrvatsko kraljevstvo izgubilo je većinu svojih teritorija, na jugu je Mletačka republika prigrabila najveći dio jadranske obale i otoka dok su na istoku Osmanlije širili svoju

¹ Franjo Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, 1996., 350.

vlast na području Like, Krbave, Bosne i Slavonije, da bi u drugoj polovici 16. st. došli do granica tadašnje Zagrebačke županije.²

Na područje mletačke Istre i Dalmacije luteransko – evangelički protestantizam prodira iz Trsta, Kranjske i Koruške, ali je zbog djelovanja ogranka mletačkog Sant' Uffizio dell' inquisitione generale romana reformacija u ovim krajevima sasječena u korijenu. Reformacija je u mletačkim krajevima ostala ograničena na izrazito tanak sloj intelektualaca iz kojega će proizaći najpoznatija imena hrvatske reformacije.³ Širenje reformacije u Rijeci poticao je gradski kapetan Franjo Barbo od Waxensteina, koji je potaknuo otvaranje protestantske škole u kojoj je protestantski učitelj podučavao na talijanskom i hrvatskom jeziku. Slom reformacije u Rijeci uslijedio je kada je 1595. pulski biskup Klaudije Sozomeno izdao oštre naloge om protjerivanju protestanata iz grada. Tada je dokinuto i bogoslužje na narodnom jeziku, jer se smatralo da ono pogoduje širenju protestantizma.⁴

Protestantizam je na područje banske Hrvatske počeo prodirati 50 – tih godina 16. st. iz dva smjera i u dva oblika. Iz Njemačke, Koruške i Kranjske dolazio je luteransko – evangelički protestantizam dok je iz Ugarske dolazio kalvinistički oblik reformacije. U početku su protestantizam na području sjeverozapadne Hrvatske širili trgovci, njemački putujući propovjednici i vojnici u vladarevoj službi, uglavnom s područja Njemačke i slovenskih zemalja, koje su do polovice 16. st. dobro bile zahvaćene reformacijom. Među hrvatskim plemstvom pristalice nove vjere bili su moćni i utjecajni baruni Ungnadi, Krsto Grubar vlasnik samobora,

obitelj Tahy i knezovi Zrinski. Važno središte reformacije na području banske Hrvatske bio je Varaždin, čiji su feudalni gospodari varaždinske tvrđave bili baruni Ivan i Krištof Ungnad. U drugoj polovici 16. st. protestantizam se proširio i u Međimurju. Promicatelji reformacije u Međimurju bili su njegovi feudalni gospodari knezovi Zrinski. Juraj Zrinski Stariji (1549. – 1603.) se od 1570. godine javno deklarirao protestantom te je iz Međimurja protjerao sve katoličke svećenike, osim pavlina iz sv. Jelene, i doveo protestantske, dok je u Nedelišću 1571. osnovao protestantsku tiskaru, nakon propasti hrvatske protestantske tiskare u Urchu. Reformacija se proširila i u nekim graničnim gradovima, gdje su novu vjeru donijeli vojnici koji su bili smješteni u pograničnim vojnim utvrđenjima, kao što je to slučaj s Koprivnicom.⁵

U širenju protestantizma veliku ulogu odigralo je školstvo i tiskarstvo. Protestanti su svoje škole otvarali u svim naseljima gdje je bilo pristaša i simpatizera nove vjere i gdje su se služili knjigama tiskanima u protestantskim tiskarama.

Najširu društvenu podlogu protestantizam je imao u Međimurju i turskoj Slavoniji, gdje je uspio izgraditi i svoju crkvenu organizaciju. osim djela Hrvatskog plemstva reformaciju su prihvatili i mnogi građani u Varaždinu i Koprivnici, kao i seljaci na vlastelinstvima čiji su gospodari pristali uz reformaciju.

U hrvatskoj historiografiji početkom organiziranog protureformacijskog djelovanja i katoličke obnove u banskoj Hrvatskoj uzima se dolazak grofa Jurja Draškovića (1525. – 1587.) na čelo zagrebačke biskupije 1563. g., što se po-

² Rudolf Horvat, *Povijest Hrvatske I.*, Zagreb, 1924., 215. – 222.

³ Josip Adamček, *Reformacija u hrvatskim zemljama*, u: *Susreti na dragom kamenu*, Labin – Zagreb, 1985. 61. – 65.; Mijo Mirković, *Matija Vlačić – Ilirik I.*, Pula – Rijeka, 1980.; F. ŠANJEK, n. dj., 351.

⁴ Daniel Patafta, *Proturreformacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Podravina 8 (IV.), Koprivnica, 2005., 36.; J. Adamček, n. dj., 63. – 64.

⁵ D. Patafta, n. dj., 36. – 38.; Franjo Bučar, *Povijest reformacije i proturreformacije u Međimurju i susjednoj Hrvatskoj*, Varaždin, 1913., 3. – 37.; Franjo Bučar, *Prilozi protestantizmu u Hrvatskoj u nadbiskupskom arhivu u Zagrebu*, *Vjesnik zemaljskog arhiva III.*, dokument II. (T.I. (b) Nr. 31.), Zagreb, 1900., 193. – 195.; Paškal Cvekan, *Koprivnica i franjevci*, Koprivnica, 1989., 64. – 65.; Nataša ŠTEFANEK, *Heretik njegova veličanstva*, Zagreb, 2001.

klapa sa završetkom Tridentskog sabora na kojemu je sam Drašković bio aktivan sudionik.⁶ Drašković je odmah po dolasku na biskupsku stolicu počeo provoditi zaključke Tridentskog sabora i djelovati u cilju suzbijanja reformacije i katoličke obnove u svojoj dijecezi. Tome je uvelike pridonijelo imenovanje Draškovića za hrvatskog bana 1567. godine, tako da je sve do 1578. godine Drašković objedinio u svojoj osobi dvije najvažnije funkcije u Hrvatskom kraljevstvu – ban i zagrebački biskup.⁷

Proces katoličke obnove započet u drugoj polovici 16. st., u vrijeme biskupa Jurja Draškovića, nastaviti će se duboko u 17. st. Svoj najveći zamah dobiti će početkom 17. st., kada će se nove društveno – političke prilike u habsburškim nasljednim zemljama uvelike odraziti i na protureformacijsko djelovanje u Hrvatskoj te pospješiti katoličku obnovu u svim segmentima. To će osobito doći do izražaja u vrijeme vladavine Rudolfa II. (1552. – 1612.), odgojen i obrazovan u Španjolskoj, vladar se zalagao za katoličku vjeru tako da se tada po njegovim zemljama počinje širiti red isusovaca, glavnih nositelja katoličke obnove.

Promjena odnosa početkom 17. st. odrazila se i u Hrvatskoj. Ugarski sabor je 1604. godine zatražio vjerske slobode za protestante, kralj Rudolf je u potvrdi saborskih zaključaka dodao članak kojim je protestantima u Hrvatskoj zaniijekao te slobode. Hrvatski sabor je tada donio još oštriji vjerski zakon, kojim je u hrvatskim zemljama jedinom dopuštenom vjerom priznata samo katolička vjera. Vladar je taj zakon potvrdio 1608. godine.⁸

Osim zakonskih akata i nasilne rekatolicizacije jedan od važnijih segmenata protureformacijskog djelovanja bio je odgoj i obrazovanje u katoličkom duhu prožetom potridentskom obnovom.

⁶ Franjo Bučar, Širenje reformacije u Hrvatskoj, Vjesnik zemaljskog arhiva II., Zagreb, 1900., 219.

⁷ D. Patafta, n. dj., 38. – 39.

⁸ Neven Budak – Mario Strecha – Željko Krušelj, Habsburzi i Hrvati, Zagreb, 2003., 31.

2. Počeci obrazovanja u duhu katoličke obnove

Veliki udarac prosvjeti koji je u Hrvatskoj Katoličkoj crkvi zadala reformacija bio je samo plod lošeg stanja obrazovnog sustava tadašnjeg Hrvatskog kraljevstva. Možda o tome najbolje svjedoči činjenica da je na području cijelog Ugarsko – hrvatskog kraljevstva u 16. i početkom 17. st. bilo svega 300 katoličkih svećenika, od čega većina u Hrvatskoj. Kao i činjenica da su od ukupno 166 škola u kraljevstvu 132 bile protestantske a svega 32 katoličke.⁹ Djeca siromašnijih domaćih plemića bila su upućivana u protestantske njemačke i mađarske škole, a sve o trošku bogatih sljedbenika nove vjere.¹⁰

Važnost obrazovanja u katoličkom duhu uvidio je i Tridentski koncil koji je na 23. sjednici donio odredbu o osnivanju biskupijskih sjemeništa za odgoj svećeničkog pomlatka.¹¹ Na temelju ovog koncilskog zaključka biskup Drašković 1578. godine osniva u Zagrebu sjemenište za buduće svećenike Zagrebačke biskupije koji će se odgajati u katoličkom duhu. Ova koncilska odredba imati će presudni značaj u procesu katoličke obnove i procesu suzbijanja reformacije, u prvom redu jer će osnivanjem sjemeništa biti spriječen odlazak bogoslova na studij u inozemstvo gdje su neki od njih počeli pristajati uz reformaciju. Osim toga utemeljenjem sjemeništa nastojalo se intelektualno i moralno obnoviti kler, koji je primjerenim životom i kvalitetnijim propovijedanjem trebao prednjačiti u stvaranju nove duhovne klime na području biskupije.¹² Na jednoj od biskupijskih sinoda, održanih u

⁹ Johann Andritsch, Die Universität Graz und der pannonsche Raum, Mogersdorf 1998., Eisenstadt, 1998.

¹⁰ Mirko Lukaš – Davor Buljan – Dalibor Tominac, Gimnazijsko obrazovanje Hrvata u organizaciji crkvenih redova tijekom 16. i 17. stoljeća, Život i škola 19, Zagreb, 2008., 96.

¹¹ Ivan Šreblin, Odgoj i nastava u Zagrebačkom sjemeništu 1578. – 1900., Kulturno – poviestni Zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnice osnutka I., Zagreb, 1944., 676. – 678.

¹² F. Šanjek, n. dj., 352.

vrijeme biskupa Draškovića, biti će određeno da se uz svaku župu ima osnovati i škola. Ovu odluku u to će vrijeme biti nemoguće provesti zbog nedostatka obrazovanog kadra, osobito među svećenstvom, što će dodatno pokazati kolika je potreba za otvaranjem novih škola za odgoj i obrazovanje kako klera i plemstva tako i puka. Treba spomenuti da u Bologni od 1553. do 1764. djeluje Collegio Ungaro – Illirico di Bologna osnovan za prihvaćanje mladića koji dolaze na studij prava u Bolognu s područja zagrebačke dijeceze, a upraviteljima kolegija su često ugledni zagrebački kanonici.¹³

Osnivanje zagrebačkog sjemeništa predstavlja početak sustavnog obrazovanja u duhu katoličke obnove na području Hrvatske, koji će svoj vrhunac doseći s djelovanjem odgojno – obrazovnih ustanova crkvenih redova, u prvom redu isusovaca, franjevac, dominikanaca i pavlina.

3. Odgojno – obrazovne institucije crkvenih redova u 17. i 18. st.

Ratovi s Osmanlijama nanijeli su velike štete samostanima i radu samostanskih škola na cjelokupnom hrvatskom teritoriju. Cvatući redovnički život i procvat samostanskih škola u razdoblju pred osmanlijskom razdoblju bio je tijekom 16. st. sveden često samo na simboličku prisutnost pojedinih redova. Na opadanje redovnika i samostana dijelom je utjecala i kriza redovništva koju je Crkva proživljavala u zoru reformacije. Od starih crkvenih redova u 16. st. na našim područjima ostali su na području Dalmacije dominikanci i franjevci, dok su benediktinci već odavno izgubili ulogu koju su imali u razdoblju ranog srednjeg vijeka. Na području banske Hrvatske situacija je bila još gora, od brojnih crkvenih redova koji su tu djelovali prije Osmanlijskih provala ostali su samo franjevci i pavlini koji su u 16. st. također proživljavali veliku krizu. Dominikanci, cisterciiti i augustinci potpuno su nestali, a na području turske Slavonije ostali su samo franjevci.

Svi će ovi redovi nakon velike krize izazvane reformacijom i turskim prodorima početkom i sredinom 16. st. doživjeti svoju obnovu i procvat u 17. i 18. st. te će postati glavnim nosiocima katoličke obnove u hrvatskim zemljama. Uz franjevce koji će u ovom razdoblju razviti veliku odgojno – obrazovnu aktivnost, najznačajniji red za školstvo u našim krajevima svakako su isusovci koji djeluju kao glavni nosioci katoličke obnove i protureformacijskog djelovanja.

3.1. Isusovci

Papa Pavao III. 1540. godine bulom Regimini militantis ecclesiae odobrava rad Družbe Isusove, kao novog crkvenog reda koji uz vjersku funkciju – obranu vjere i suzbijanje krivovjerja u duhu Tridentskog koncila – razvija i intenzivnu djelatnost na širokom kulturnom, obrazovnom, umjetničkom i znanstvenom planu. Važnu ulogu u vjerskoj obnovi im ali su vjersko – misionarski a nadalje odgojno prosvjetiteljski rad, za koji se Družba jasno opredijelila odmah nakon osnutka.¹⁴ Svoj školski sustav isusovci su izgradili na knjizi Ratio studiorum, temeljen na Ciceronovu, Aristotelovu učenju te djelima sv. Tome Akvinskog, koji će svoj definitivni oblik dobiti pod upravom generala Reda Claudia Aquavive te će tijekom naredna dva stoljeća neprijeporno dominirati na tlu zapadne civilizacije.¹⁵

Na poziv nadvojvode Karla II. Habsburškog isusovci 1573. godine osnivaju u Grazu gimnaziju, koja 1586. prerasta u sveučilište. Sveučilište je postalo filozofsko – teološka ustanova s ciljem da se na njemu u katoličkom duhu obrazuje i odgoji vrsan svećenički i intelektualni sloj. Ono je također trebalo pokazati kršćanskom jedinstvo u katolicizmu suprotstavljajući ga protestantizmu najžešćim mjerama.¹⁶ Do kraja 16. st. Sveučilište u Grazu će prerasti u centar i jezgru rekatolicizacije Unutarnje Austrije i cijele

¹³ Annali del Collegio Ungaro – Illirico di Bologna 1553. – 1764., Bologna, 1988.

¹⁴ Miroslav Vanino, Misijska izvješća XVII i XVIII. vijeka, Vrela i prinosi – Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima, br. 1., Sarajevo, 1932., 107.

¹⁵ Isto., 36.

¹⁶ J. Andritsch, n. dj., 194.

le susjedne regije, posebno Ugarsko – hrvatskog kraljevstva.

Na području Ugarske rekatolicizaciju počinje provoditi nadbiskup ostrogonski i primas Ugarske petar Pázmány, koji će najveću pažnju polagati na osnivanje katoličkih škola i visokih učilišta. Za mađarske klerike u Beču osnovati će kolegij nazvan po njemu Pazmaneum, a 1616. isusovci će u Trnavi na njegov poziv osnovati kolegij koji će 1635. prerasti u sveučilište. Ono će ubrzo postati važan centar za odgoj i obrazovanje budućih katoličkih svećenika i intelektualaca s područja Ugarsko – hrvatskog kraljevstva.¹⁷

Ubrzo nakon utemeljenja reda isusovci dolaze i u naše krajeve gdje započinju široku protureformacijsku aktivnost i proces katoličke obnove. Svoje škole otvaraju u svim važnijim gradskim centrima na području Hrvatske koje postaju žarišta intelektualnog, kulturnog i religioznog života u duhu katoličke obnove. Tako 1607. godine dolaze u Zagreb na poziv Benedikta Blažekovića i uz potporu kralja Rudolfa i bana Ivana Draškovića. Tu otvaraju i svoju gimnaziju koja će 1662. godine prerasti u akademiju. U Varaždinu, jakom protestantskom centru sjeverozapadne Hrvatske, isusovci otvaraju školu 1636. godine. Osim spomenutih škola oni otvaraju 1627. gimnaziju u Rijeci, a 1658. i u Dubrovniku, da bi nakon oslobođenja Slavonije otvorili svoje škole u Požezi, Osijeku i Petrovaradinu.

U susjednim zemljama otvaraju nekoliko sveučilišta koja postaju rasadišta katoličke obnove hrvatskih zemalja. Tri sveučilišta svakako su odigrala ključnu ulogu u odgoju novog naraštaja svećenika i intelektualaca, sveučilišta u Grazu, Beču i Trnavi postala su rasadišta barokne kulture i znanja.¹⁸ Sveučilište u Grazu imalo je veliko znanstveno, obrazovno, vjersko i kulturno značenje među Hrvatima u 17. st. Svakako treba

spomenuti da su na njemu kao profesori djelovali mnogi Hrvati dok je Mihael Šikuten četiri puta biran za rektora Sveučilišta. Na njemu su se obrazovali i mnogi pojedinci koji su na različite načine pridonijeli civilizacijskom i kulturnom napretku Hrvatske među kojima treba izdvojiti Jurja Križanića. U Grazu se školuju i članovi uglednih hrvatskih plemićkih obitelji Drašković, Erdödy, Frankopan, Keglević, Ratkay, Zrinski, Patačić, koji postaju nositelji novog kulturnog, znanstvenog i vjerskog napretka u Hrvatskoj prožetog katoličkom obnovom.¹⁹

Uz sveučilišta isusovci vode i nekoliko zavoda za hrvatsku mladež u susjednim zemljama, 1580. osnivaju Ilirski kolegij u Loretu, u rimskom kolegiju Germanicum et Hungaricum borave mladići iz sjeverne Hrvatske dok 1624. u beču osnivaju Collegium Croaticum.²⁰

Cilj isusovačkih sveučilišta bio je izobrazba vrsnog katoličkog svećeničkog i intelektualnog sloja koji će svojim djelovanjem imati velikog utjecaja na rekatolicizaciju područja s kojih su došli i na širenje ideja i duha katoličke obnove.

Kao što je spomenuto isusovci su svoj oggojno – obrazovni sustav temeljili na Ratio atque Institutio Studiorum Societas Jesu iz 1599. godine. Isusovačke škole dijelile su se na niže i više. Niža je bila tzv. latinska škola slična današnjoj gimnaziji, a viša akademija u kojoj se predavala filozofija i teologija. Isusovačka latinska škola ili gimnazija imala je pet razreda koji su se u početku nazivali: classis infimia, media, suprema gramaticae, humanitatis, rethoricae; a kasnije: principiste, grammatiste, syntaxiste, poetici, retorici. Nastavni jezik je bio latinski. od stranih jezika učio se grčki. Nauk vjere sastojao se u tumačenju evanđelja. Matematika se učila samo u akademiji, a filozofija se predavala po Aristotelu i sv. Tomi Akvinskom, i to obično tri godine. Teologija, skolastička, predavala se četiri godine, a dominirali su dogmatika

¹⁷ Kvetoslava Kučerova, Trnavsko sveučilište i njegovo mjesto u kulturnim kontaktima s Hrvatima, Spomenica Ljube Bobana, Zagreb, 1996., 113. – 114.

¹⁸ D. Patafta, n. dj., 42.; Mijo Kprade, Vjerski, odgojni i književni rad Družbe Isusove, Isusovačka baština u Hrvata, Zagreb, 1992., 21. – 23.

¹⁹ Zoran Ladić, Studenti iz Hrvatske na sveučilištima u Grazu i Trnavi potkraj 16. i u 17. st., Zbornik radova Isusovci u Hrvata, Zagreb 1992., 249.

²⁰ M. Korade, n. dj., 23.

i moral, a tek onda tumačenja sv. Pisma i kazuistika.²¹

Isusovačke škole djelovale su do raspuštanja Reda 1774. godine.

3.2. Franjevci

Franjevačke škole koje su u prošlosti djelovale na području današnje Hrvatske osnivane su ne kao dio specifičnog franjevačkog poslanja nego kao potreba Reda za obrazovanim svećenicima koji će adekvatno moći služiti svome poslanju u različitim povijesnim okolnostima i na različitim mjestima u svojoj provinciji. U tim su školama djelovali najučćeniji i najugledniji članovi provincija, mahom školovani u inozemstvu, te su, kako bi odgovorili na odgojne i obrazovne potrebe sredina u kojima su se nalazili i djelovali, ostavili iza sebe brojna znanstvena djela koja su pisali i izdavali za potrebe škola ali i naroda među kojim su djelovali. Također ne treba zanemariti i ulogu koji su imali u razvoju pučkog školstva u Hrvatskoj kao i njihov cjelokupni rad oko opismenjivanja i podizanja kulturološke razine hrvatskog naroda na području južne, zapadne, sjeverne i istočne Hrvatske, kao i među Hrvatima u Podunavlju.

U Dalmaciji su franjevci održavali srednje školstvo u svojim samostanskim školama za članove svojeg Reda, ali i za svjetovnjake. Istaknuta samostanska mjesta i škole toga vremena nalaze se u samostanima u Kninu, Sinju, Visovcu i Zaostrogu. Od posebne važnosti je otvaranje tzv. gramatičkih škola. Od 1593. godine takve su škole započele rad u Zadru i na Trsatu, a po svom programu bile su najbliže isusovačkim nižim školama. Nastavna osnova bila im je manje zahtjevna od isusovačke. Na području turske Slavonije franjevci su vodili gramatičke škole u Našicama i Velikoj.²²

Veliku odgojno – obrazovnu aktivnost u duhu katoličke obnove najbolje su razvili franjevci kontinentalne provincije sv. Ladislava sa sjedištem u Zagrebu. Potrebno je reći da je prva visoka filozofska škola u sjevernoj Hrvatskoj djelovala u

zagrebačkom franjevačkom samostanu tridesetih godina 17. stoljeća, u toj je školi slušalo skotističku filozofiju 36 studenata. Filozofska učilišta niču i u drugim samostanima Provincije sv. Ladislava. Tako su u drugoj polovici 17. st. uz Zagreb također Varaždin i Ormož mjesta djelovanja filozofskih škola. U 18. st. povećao se broj filozofskih škola skotističke filozofije u Provinciji sv. Ladislava. U Varaždinu je takvo učilište djelovalo 86 godina, u Čakovcu 32 godine, u Krapini 22 godine, u Remetincu 12 godina, u Virovitici 9 godina, u Kloštru Ivaniću 6 godina, u Koprivnici 3 godine, a samo dvije godine u Križevcima.²³

Nastavnu osnovu tih visokih škola odredila je franjevački Ratio studiorum koju je 1603. odobrio papa Klement VIII. U taj program je 1694. unio manje promjene generalni ministar Franjevačkog reda Bonaventura Poerius, a zahvat generalnog ministra Klementa od Palerma 1757. je naglasio važnost praktične teologije pa je uspostavio i tzv. učilišta govorništa. Uz tri visoke bogoslovne škole s četverogdišnjom fakultetskom nastavom, i to: u Zagrebu (1670.-1783.), Varaždinu (1696.-1712; 1721.-1783.) i Pečuhu (1727.-1783.) koje su bile organizirane po principu teoloških fakulteta, djelovale su u Provinciji sv. Ladislava i učilišta moralnog bogoslovlja. Poslije 1613. takvo je učilište 9 godina bilo u Zagrebu, a tijekom 17. st. djelovalo je 8 godina u Varaždinu, 4 godine u Ormožu i tri godine u Križevcima. Od 1704. takva učilišta su u Kloštru Ivaniću punih 29 godina, 23 godine u Remetincu, 13 godina u Virovitici, 12 godina u Krapini 12, a po 10 godina u Koprivnici i Čakovcu. Na svim školama moralnog bogoslovlja predavalo je 78 profesora, a nauke je slušalo oko 350 studenata.²⁴

Prema istom programu radile su i škole na

²¹ M. Lukaš – D. Buljan – D. Tominac, n. dj., 98. – 100.

²² Isto., 100.

²³ Daniel Patafta, Filozofski i teološki spisi franjevačke knjižnice u Čakovcu, Zborniku radova 350. godina franjevaca u Čakovcu, Zagreb, 2010.; Franjo Emanuel Hoško, Doprinos franjevačkih visokih škola skotističkoj filozofiji i teologiji, u: Franjevci Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1992. 57. – 61.; Franjo Emanuel Hoško, Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj, Zagreb, 2002., 31. – 39.

²⁴ Isto.

području provincije sv. Ivana Kapistrana. U 18. st. tu su nastale dvije visoke škole, u Budimu i Osijeku. Provincija Bosne Srebrene osnovala je 1699. filozofsko učilište u budimskom samostanu, a 1710. i teološku školu. Tijekom razdoblja od 1722. do 1783. te su dvije škole bile u sastavu generalnog učilišta 1. razreda. Uz budimsku školu franjevci su osnovali i teološke škole te škole moralnog bogoslovlja pokrajinskog značaja u Radni (1743. – 1755.) i Temišvaru (1761. – 1783.), kao i filozofska učilišta u Baji (1725. – 1728., 1729. – 1767.) i Aradu (1743. – 1744., 1759. – 1767.).²⁵ U Osijeku će od 1708. g. djelovati filozofsko učilište, a od 1724. teološka škola. Godine 1735. postati će ustanove jedinstvenog generalnog učilišta 1. razreda. Osječkom kulturnom krugu prikloniti će se filozofska učilišta u Požegi (1705. – 1708., 1712. – 1783.), Slavanskom Brodu (1710. – 1783.), Petrovaradinu (1713. – 1720.), Đakovu (1715. – 1725.), Iloku (1717. – 1726., 1748., 1770. – 1783.), Našicama (1725. – 1728., 1730. – 1733., 1755. – 1770.) i Vukovaru (1733. – 1783.).²⁶

Sve ove škole i visoka učilišta djelovala su u skladu s odgojno – obrazovnim programom Reda koji je također bio sastavljen u duhu katoličke obnove. Franjevačke škole na području Habsburške monarhije ukinuti će 1783. car Josip II.

3.3. Pavlini

Nakon velike krize srednjovjekovnog društva koja je kulminirala u reformaciji i pavlinski red u drugoj polovici 16. st. doživljava svoju obnovu. Pod utjecajem katoličke obnove pavlini u Hrvatskoj nastavljaju srednjovjekovnu tradiciju osnivanja i vođenja srednjih i visokih škola. Tako da će od kraja 16. do kraja 18. stoljeća voditi tri srednje škole (gimnazije) u Lepoglavi (1582. – 1637.), Križevcima (1670. – 1786.) i Senju (1725. – 1786.).

U drugoj polovici 17. st. otvorili su hrvatski pavlini visoke škole, tj. školu filozofije i bogo-

slovnu školu, koje su do kraja 18. st. djelovale u Lepoglavi. Dok su srednje škole bile otvorene za pavlinski redovnički pomladak i svjetovnjake, visoke su škole prvenstveno bile namijenjene školovanju članova svoga reda.²⁷ Učenici gimnazije u Lepoglavi boravili su u samostanu i uz obrazovanje primali i osobiti odgoj u duhu obnovnog katoličanstva. Početak rada ove gimnazije uzima se kao početak sustavnog školstva u Hrvatskoj jer je samostanu u Lepoglavi bila dodijeljena organizacija školstva za cijelu hrvatsku i ugarsku provinciju.²⁸

Generalni prior pavlina Stjepan Trnavljanin obnovio je 1582. lepoglavsku gimnaziju i povjerio je vodstvu Martina iz Dubrave. Ta je škola također izdanak katoličke obnove jer ju je Trnavljanin obnovio potaknut nastojanjima papinskog nuncija u Beču, koji je 1577. na generalnom kapitulatu pavlinskog reda tražio da se pavlini bave odgojem i školovanjem djece i mladeži. Tako da je obnovljena lepoglavska gimnazija imala zadatak spriječiti odlazak svjetovne mladeži na školovanje u protestantske škole u Austriji i Njemačkoj i na taj način spriječiti širenje reformacije u Hrvatskoj.²⁹ Uz lepoglavsku gimnaziju pavlini organiziraju filozofsko – teološki studij koji bulom pape Klementa X. od 3. travnja 1671. i reskriptom cara Leopolda od 23. siječnja 1674. godine postaje studium generale sa svim prerogativima visokoškolske ustanove.³⁰

Nastavnu osnovu filozofsko – teološkog studija u Lepoglavi čine trogodišnji studij filozofije (s predavanjima iz logike, matematike fizike, metafizike i etike) i četiri godine teologije (dogmatsko i moralno bogoslovlje, uvod i tumačenje sv. Pisma, a od 1774. i kontroverzistiku, kanonsko pravo, pastoralno bogoslovlje, patristiku, katehetiku,

²⁵ F. E. Hoško, Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj, 19. – 25.; F. E. Hoško, Doprinos franjevačkih visokih škola skotističkoj filozofiji i teologiji, u: Franjevci Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda, 57. – 61

²⁶ Isto.

²⁷ Franjo Emanuel Hoško, Pavlinske srednje i visoke škole, Kultura pavlina, Zagreb, 1989., 301.

²⁸ M. Lukaš – D. Buljan – D. Tominac, n. dj., 97.

²⁹ F. E. Hoško, Pavlinske srednje i visoke škole, 302.

³⁰ F. Šanjek, n. dj., 383.; F. E. Hoško, Pavlinske srednje i visoke škole, 303.

liturgiku i crkveno govorništvo).³¹ Nastavna osnova za visoke škole, filozofske i teološke bila je slična isusovačkom Ratio studiorum. Slušači lepglavskog studija mogli su postići naslove doktora filozofije i teologije.

U drugoj polovici 17. st. otvorili su pavlini 1670. godine gimnaziju u Križevcima na temelju zaklade Ivana Zakmardija. Njezin rad potvrdio je 1675. g. posebnom diplomom car Leopold izrazivši u toj povelji nadu da će uz hrvatsku djecu u njoj primati obrazovanje i vlaška djeca. Gimnaziju u Senju pavlini su otvorili 1725. godine. U njoj su se školovali i senjski sjemeništarci zajedno sa svjetovnjacima, sve do 1741. godine.³²

Pavlinске visoke škole dokinula je jozefinistička uprava i to 10. rujna 1783. bogoslovnu školu, a 19. rujna 1783. filozofsku školu.

3.4. Dominikanci

Tijekom 16. st. dominikanci su uslijed turskih osvajanja potpuno iščezli s područja sjeverne i sjeverozapadne Hrvatske, tako da njihov obrazovni, znanstveni i pastoralni rad možemo pratiti samo na području mletačke Dalmacije i Dubrovačke Republike. Najpoznatiji dominikanski samostan i škola bila je ona u Zadru koja je osim nižeg latinskog tečaja (humanistička gimnazija) i viši tečaj (studium generale) s teologijom.³³

Školstvo dominikanskog reda temeljilo se na zakonu da svaki samostan treba imati vlastitog lektora, koji je odgovoran za filozofsko – teološku izobrazbu ostalih članova. samostanske lektore koji su predavali pojedine filozofske i teološke discipline nalazimo sve do 1774. godine. Tako je u razdoblju od 15. do 18. st. Dalmatinska provincija imala lektore i učilišta u samostanima u Trogiru, na Čiovu, Splitu, u Hvaru, Šibeniku, na Korčuli, u Kotoru i Pagu.³⁴ Na području

Dubrovnika ondašnji su dominikanci u svojem samostanu, za svoje potrebe, osnovali posebno filozofsko - teološko učilište, koje je djelovalo neprekidno kroz cijelo 17. st. U Dubrovniku su gradske vlasti povjerile dominikancima i vođenje gradske gramatičke škole (gimnazije). Povod za to bilo je službovanje jednog talijanskog učitelja koji je 1626. godine, kao predavač na školi, širio kalvinističke ideje. Gimnazija je djelovala do 1686. godine kada su odgoj dubrovačke mladeži preuzeli isusovci. Dubrovačka je kongregacija u mjestu San Giovanni Rotondo na poluotoku Garganu u Italiji osnovala posebno filozofsko – teološko učilište ili zavod za odgoj misionara koji su trebali djelovati u slavenskim zemljama pod turskom okupacijom. Zavod je počeo s radom 1638. i djelovao je do 1669. godine.³⁵

Škole dominikanskog reda bile su otvorene ne samo vlastitim članovima nego i biskupskim bogoslovima, kao i plemićkoj i pučkoj djeci. Od 16. st. pa sve do 18. st. ove škole su također djelovale u duhu katoličke obnove ali se njihov rada nikada nije toliko razgranao kao rad drugih redovničkih škola na sjeveru Hrvatske. Možda razlog treba tražiti i u tome što područje Dubrovnika i Dalmacije nikada nije bilo ozbiljnije ugroženo reformacijom. Krajem 18. st. počinju nestajati dominikanske škole u Dalmaciji uslijed zakona koje je donosila Mletačka republika kako bi ograničila primanje novih članova u Red i tako ga postupno ukinula.

Zaključak

Reformacija se na području Hrvatske pojavila sredinom 16. st., i dok je u krajevima pod mletačkom vlašću ostala ograničena na vrlo uzak sloj intelektualaca te ubrzo pod djelovanjem inkvizicije nestala, na području banske Hrvatske nije uhvatila dublji korijen, zbog specifične društveno – političke situacije u kojoj se Hrvatska tada nalazila, ali je uspjela obuhvatiti sve slojeve tadašnjeg hrvatskog društva. Organizirano protureformacijsko djelovanje u Hrvatskoj zapo-

³¹ F. Šanjek, n. dj., 383.

³² F. E. Hoško, Pavlinske srednje i visoke škole, 302.

³³ F. Šanjek, n. dj., 328. – 333.; M. Lukaš – D. Buljan – D. Tominac, n. dj., 96.

³⁴ Stjepan Krasić, Dominikanci. Povijest Reda u hrvatskim krajevima, Zagreb, 1997., 70. – 77.

³⁵ Isto, 78. – 82.

činje postavljanjem Jurja Draškovića za zagrebačkog biskupa. Kao sudionik Tridentskog koncila Drašković započinje provoditi mjere za suzbijanje reformacije i obnove u katoličkom duhu. Na gušenju reformacije u Hrvatskoj i obnovu u katoličkom duhu ponajviše su utjecali katolički crkveni redovi od kojih se najviše istaknuo isusovački red. Otvaranjem škola i zavoda, u kojima se odgajao i obrazovao novi svećenički i intelektualni sloj u duhu katoličke obnove isusovački je red ostavio veliki i neizbrisivi trag na području sjeverne i sjeverozapadne Hrvatske u 17. i 18. st. Iz istog razloga pavlini u Lepoglavi obnavljaju rad svoga učilišta dok franjevci na cijelom hrvatskom prostoru razvijaju mrežu školskih ustanova različite namjene i različitih stupnjeva. Na području Dalmacije i Dubrovnika dominikanci nastavljaju s odgojno – obrazovnim radom koji su započeli po svom dolasku u naše krajeve. Stoga možemo slobodno kazati kako je obrazovanje u procesu katoličke obnove u Hrvatskoj odigralo ključnu ulogu u provođenju zaključaka Tridentskog koncila, m kao i to da su upravo obrazovne ustanove postale rasadišta znanstvenog, umjetničkog i kulturnog rada koji će kulminirati u 18. st.

Literatura

- Josip Adamiček, Reformacija u hrvatskim zemljama, u: Susreti na dragom kamenu, Labin – Zagreb, 1985.
- Annali del Collegio Ungaro – Illirico di Bologna 1553. – 1764., Bologna, 1988.
- Johann Andritsch, Die Universität Graz und der pannonische Raum, Mogersdorf 1998., Eisenstadt, 1998.
- Franjo Bučar, Širenje reformacije u Hrvatskoj, Vjesnik zemaljskog arhiva II., Zagreb, 1900.
- Franjo Bučar, Prilozi protestantizmu u Hrvatskoj u nadbiskupskom arhivu u Zagrebu, Vjesnik zemaljskog arhiva III., dokument II. (T.I. (b) Nr. 31.), Zagreb, 1900.
- Franjo Bučar, Povijest reformacije i protureformacije u Medimurju i susjednoj Hrvatskoj, Varaždin, 1913.
- Neven Budak – Mario Strecha – Željko Krušelj, Habsburzi i Hrvati, Zagreb, 2003.
- Paškal Cvekan, Koprivnica i franjevci, Koprivnica, 1989.
- Rudolf Horvat, Povijest Hrvatske I., Zagreb, 1924.
- Franjo Emanuel Hoško, Pavlinske srednje i visoke škole, Kultura pavlina, Zagreb, 1989.
- Franjo Emanuel Hoško, Doprinos franjevačkih visokih škola skotističkoj filozofiji i teologiji, u: Franjevci Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda, Emanuel Hoško (ur.), Zagreb, 1992.
- Franjo Emanuel Hoško, Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj, Zagreb, 2002.
- Mijo Korade, Vjerski, odgojni i književni rad Družbe Isusove, Isusovačka baština u Hrvata, Zagreb, 1992.
- Stjepan Krasić, Dominikanci. Povijest Reda u hrvatskim krajevima, Zagreb, 1997.
- Kvetoslava Kučerova, Trnavsko sveučilište i njegovo mjesto u kulturnim kontaktima s Hrvatima, Spomenica Ljube Bobana, Zagreb, 1996.
- Zoran Ladić, Studenti iz Hrvatske na sveučilištima u Grazu i Trnavi potkraj 16. i u 17. st., Zbornik radova Isusovci u Hrvata, Zagreb 1992.
- Mirko Lukaš – Davor Buljan – Dalibor Tominac, Gimnazijsko obrazovanje Hrvata u organizaciji crkvenih redova tijekom 16. i 17. stoljeća, Život i škola 19, Zagreb, 2008.
- Mijo Mirković, Matija Vlačić – Ilirik I., Pula – Rijeka, 1980.
- Daniel Patafta, Protureformacija u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Podravina 8 (IV.), Koprivnica, 2005.
- Daniel Patafta, Filozofski i teološki spisi franjevačke knjižnice u Čakovcu, Zborniku radova 350. godina franjevaca u Čakovcu, Zagreb, 2010.
- Franjo Šanjek, Kršćanstvo na hrvatskom prostoru, Zagreb, 1996.
- Ivan Škreblin, odgoj i nastava u Zagrebačkom sjemeništu 1578. – 1900., Kulturno – poviestni Zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnice osnutka I., Zagreb, 1944.
- Nataša Štefanec, Heretik njegova veličanstva, Zagreb, 2001.
- Miroslav Vanino, Misijska izvješća XVII i XVI-II. vijeka, Vrela i prinosi – Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima, br. 1., Sarajevo, 1932.